

Рубан Катерина Павлівна,
заступник начальника тренінгового
центру Головного управління
Національної поліції в Херсонській
області, кандидат юридичних наук;
Степаненко Віктор Вікторович,
начальник тренінгового центру
Головного управління Національної
поліції в Херсонській області, кандидат
юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ПОВНОВАЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Нові реалії, які виникли через початок повномасштабної війни з РФ на території України, викликали низку змін, у тому числі законодавчих. Ці нововведення торкнулись і питань специфіки діяльності Національної поліції щодо визначення нових повноважень відносно військовополонених. Поява інших учасників взаємовідносин в українському суспільстві під час дії воєнного стану, таких як особи, взяті у полон, викликали потреби перевести дану взаємодію з фактичної у юридичну площину.

У питаннях захисту полонених основна проблема не в тому, як саме їх називають, а в тому – що ця назва передбачає. Можна говорити і «заручники», і «ізольовані особи», і «незаконно позбавлені волі» – але це не має жодного значення, якщо сам термін не підкріплений гарантіями та не відповідає реаліям [1].

Метою роботи є окреслення специфіки повноважень поліції відносно військовополонених. Норми міжнародного гуманітарного права (далі МГП) досить чіткі у підходах до визначення статусу військовополонених. Так, 4-та стаття Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року визначає, що військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи

опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

2-га стаття Третньої Женевської Конвенції визначає, що дана Конвенція застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них.

Частина друга статті 2 Третньої Женевської Конвенції визначає, що дана Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

Таким чином, Конвенція поширюється на військові конфлікти, навіть якщо стан війни юридично не оголошено. Як це наразі відбувається на території України [3].

Зважаючи на фундаментальне значення у регулюванні діяльності вітчизняної поліції в цілому, та приміром, окремо взятого поліцейського, деяких нормативно-правових актів, саме до них у першу чергу були внесені зміни з окреслення статусу військовополонених. Так, було прийнято Закон України від 15.03.2022 «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України”» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану», яким були змінені окремі редакції норм. Уперше в статтях було окреслено нових суб'єктів, на яких у тому числі, окрім правопорушників та злочинців, розповсюджуються повноваження поліції, мова йде саме про військовополонених. Наприклад, статтю 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» доповнено пунктом 36, в якому визначено, що поліція уповноважена за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, у тому числі стосовно військовополонених, у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті.

Ще однією нормою, в яку законодавець вніс доповнення пов'язані зі статусом військовополонених, стала стаття 32 «Перевірка документів особи» цього ж закону, де зазначено, що поліцейський має право вимагати в особи пред'явлення нею

документів для перевірки, у тому числі, якщо така особа самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Схоже формулювання містить і стаття 35 «Зупинення транспортного засобу» зазначеного закону, яку доповнено пунктом 11, в ньому указано, що однією із підстав для зупинки транспортного засобу поліцейським може бути те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

Звернемо увагу, що конкретизація об'єму дозволених дій щодо військовополонених включена тільки до трьох статей Закону України «Про Національну поліцію». Чому ж інші статті цього закону про превентивні поліцейські заходи (окрім 32 та 35) не містять жодних положень про зазначену категорію осіб? Приміром, чи має поліцейський повноваження опитати, провести поверхневу перевірку, обмежити пересування військовополоненого? На наш погляд, саме у розмежуванні статусу військовополоненого від правопорушника знаходиться відповідь. Адже між цими поняттями не має знаку рівняння. Який подальший алгоритм їх дій після перевірки документів чи зупинення транспорту і підтвердження статусу військовополоненого, який самовільно залишив місце для утримання?

Відповіді на ці питання так само шукаємо у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 1949 року. За статтею 91 останньої визначено, що військовополонені, які після втечі, знову потрапляють у полон, не несуть будь-якого покарання за попередню втечу. За статтею 92 – якщо його буде спіймано до здійснення вдалої втечі, підлягає за цю дію лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву. Спійманого військовополоненого без зволікання передають відповідним військовим властям. За статтею 93 – втеча або спроба втечі, навіть якщо це повторне порушення, не вважається обставиною, що обтяжує відповідальність, військовополонений притягається до суду за правопорушення, яке він учинив під час втечі або спроби втечі. Правопорушення, які вчинені військовополоненими з єдиною метою полегшити собі втечу і які не спричиняють жодних насильницьких дій проти життя або здоров'я, наприклад злочини проти суспільної власності, крадіжка без наміру збагатитися, виготовлення або використання фальшивих документів, носіння цивільного одягу, спричиняють лише дисциплінарні стягнення.

З урахуванням зазначених положень МГП, приходимо до висновків про те, що військовополонений, який втік з полону не

набуває статусу злочинця, його дії є дисциплінарним проступком, а отже поліцейський не може застосовувати щодо військовополонених повноваження, якими вони наділені щодо осіб, що вчинили кримінальні правопорушення. На нашу думку, при встановленні особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених, поліцейський має найскоріше передати цю особу до відповідних військових властей.

Проте варто зауважити, що фактично до передачі такого втікача-бранця може виникати безліч обставин, які вимагатимуть від поліцейського використання деяких повноважень, у законодавчому визначенні яких не згадується про особливого суб'єкта правовідносин – військовополоненого. Зокрема, реалізація поліцейським права вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, залежатиме від того чи має військовополонений при собі відповідне посвідчення. Наявність останнього передбачена статтею 17 Женевської конвенції від 1949 року, де зазначено, що кожна сторона конфлікту повинна наділити кожну особу, що знаходиться під її юрисдикцією та може потрапити в полон, посвідченням особи із зазначенням прізвища власника, його імені, звання, армійського, полкового, особистого або серійного номера чи іншої рівноцінної інформації, а також дати народження. Посвідчення особи пред'являється військовополоненим на вимогу, але в жодному випадку воно не може бути вилучене в нього. Втім, нескладно уявити ситуацію, коли такий спеціальний документ може бути відсутнім в особи. У такому випадку тільки її опитування, на яке поліцейського уповноважує стаття 33 Закону України «Про Національну поліцію», дозволить дізнатися про статус військовополоненого. Далі, розуміючи, що людина, яка втекла з полону може мати при собі річ, що може становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб, очевидним є застосування поверхневої перевірки як превентивного поліцейського заходу (ст. 34 зазначеного закону). Продовжуючи послідовність дій працівника поліції, зрозуміло, що за мить не може відбутися передача військовополоненого представникам відповідної військової влади, тож очевидною стає необхідність обмежити пересування даної особи на час очікування (ст. 37 зазначеного закону).

Отже, підсумовуючи викладене, приходимо до висновків, що особливий статус військовополонених вимагає врахування його під час використання повноважень поліцейським. Зокрема,

те, що втеча з полону є дисциплінарним проступком, і не перетворює військовополоненого, який самовільно залишив відповідне місце утримання, на злочинця. Однак, обмежена кількість повноважень в Законі України «Про Національну поліцію» – тільки у трьох статтях, ускладнює реалізацію службових обов'язків правоохоронцями і позбавляє їх законної можливості використовувати інші необхідні поліцейські заходи щодо військовополонених. З міркувань реалій воєнного часу, поліція України повинна мати гідний арсенал повноважень у протидії ворогу, при цьому із дотриманням визнаних нашою державою норм МПП. Оскільки статус військовополоненого має суттєву специфіку, слід більш конкретно окреслити правові межі, в яких може діяти поліцейський при виявленні такої особи. З метою вирішення зазначених проблемних питань, пропонуємо два варіанти. Перший пов'язаний із внесенням змін до однієї з узагальнюючих норм Закону України «Про Національну поліцію» про види поліцейських заходів, наприклад доповнивши її конкретизацією щодо військовополонених. Таким чином, нова редакція ч. 2 ст. 30 матиме вигляд: «2. Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції, у тому числі стосовно військовополонених, поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом». Другий варіант передбачає внесення низки змін в конкретні норми указанного закону, які визначають порядок здійснення окремих превентивних та примусових заходів поліцейськими, як от до статей 33, 34, 37, 43-46, відповідно.

Список використаних джерел

1. Чому ми говоримо про статус полоненого? Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/blogs/chomu-my-hovorymo-pro-status-polonenoho/>.
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
3. Івасик С. Військовополонені: заручники права та політики. Українська правда. Українська правда. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/7119178/>.